

КОНЦЕПЦІЯ ФОРМУВАННЯ НАПРЯМІВ ДЕРЖАВНОЇ ІНФРАСТРУКТУРНОЇ ПОЛІТИКИ

Постановка проблеми. Сучасний світ стає дедалі менш передбачуваним. Як би держава не намагалася піддати інституціоналізації виявлені й ідентифіковані види суспільних відносин, постійно формуються нові. У даному аспекті також можемо говорити і про появу нових загроз, які не завжди охоплюються державною політикою національної безпеки, а отже, держава не завжди здатна ефективно створювати умови для реалізації національних інтересів у нових видах суспільних відносин. Такий стан речей свідчить про необхідність застосування нових критеріїв до правового регулювання суспільних відносин у тих чи інших сферах життєдіяльності, зосереджуючи увагу на прогностичному підході, формуванні проактивної державної політики, яка ґрунтуватиметься на застосуванні прогностичних індикативних моделей і трендів розвитку суспільних відносин у тих чи інших сферах життєдіяльності.

Однією з таких малодосліджених сфер є сфера інфраструктури і відповідна їй державна політика – державна інфраструктурна політика (далі – ДІФСР).

Огляд останніх досліджень і публікацій. Зазначимо пошуків наукового зацікавлення проблемами захисту критичної інфраструктури. Зокрема, найбільшу активність виявляють науковці Національного інституту стратегічних досліджень [1], найбільш систематизовані результати роботи яких викладено в праці «Зелена книга з питань захисту критичної інфраструктури в Україні» [2]. Безпосередньо у своїх статтях питання захисту критичної інфраструктури, а також окремі

аспекти державної інфраструктурної політики розглядали в різні часи такі дослідники, як: В. Бегун, Д. Бірюков, Д. Бобро, А. Бочков, В. Горбулін, В. Гречанінов, О. Євдін, В. Заславський, С. Кондратов, А. Корченко, А. Мороз, Є. Степанова, О. Суходоля й інші.

Проте в даних публікаціях не робиться аргументований вихід на системні концепції формування державної політики у сфері інфраструктури, навіть більше, не подається структурно-факторна модель її будови, не презентується організаційно-функціональна модель структури системи суб'єктів гарантування безпеки інфраструктури. Також поза фокусом наукової уваги лишаються сучасні тенденції розвитку соціальних систем, трансформації війн нового покоління і зміни суспільних відносин, які впливають на об'єкти інфраструктури, а за деяких умов становлять загрозу. Адже здебільшого дані сучасні тенденції презентовані лише крізь призму кібербезпеки з відповідною екстраполяцією на такий напрям наукових досліджень, як захист інформаційної інфраструктури, що потребує окремого наукового аналізу.

Зазначимо також, що поза науковим об'єктом лишаються важливі теоретичні напрацювання щодо ведення *війн нового покоління*. Це, своєю чергою, спричинює залишення поза науковою увагою загроз нового рівня (нетрадиційні загрози: інфраструктурні війни, технології блок-чейн, введення криптовалют, застосування штучного інтелекту, запуск квантового інтернету, неконтрольований розвиток хмарних сервісів, біоінженерія, нелегальна міграція тощо), що можуть завда-

вати шкоди життєво важливим об'єктам національної інфраструктури.

Отже, саме на вирішення даного наукового завдання і спрямована ця стаття.

Формулювання завдання дослідження.

Метою статті є наукове обґрунтування необхідності виділення як окремих інфраструктурних правовідносин і формування системи правового регулювання розроблення та реалізації державної інфраструктурної політики в умовах ведення війн нового покоління.

Виклад основного матеріалу. У рамках ДІФСР доцільно розглядати різноманітний комплекс наукових проблем. У межах даної статті зосередимо увагу на виявленні структурних зв'язків між новими трансформативними тенденціями розвитку глобального суспільства та їх впливом на інфраструктурну політику України. Як слушно зазначає О. Суходоля, важливим чинником сьогоденної безпекової реальності стає спроможність органів державної влади та суспільства забезпечити адекватне реагування на загрози стійкості функціонування критичної інфраструктури [3, с. 65].

Однією з таких нових тенденцій, яка впливає на інфраструктурну політику і недостатньо досліджена, можна визнати тенденцію до гібридизації суспільних відносин і виділення так званих «гібридних війн», «гібридних загроз», «гібридного миру» як чинників, що формують проблемний комплекс унеможливлення стійкого функціонування об'єктів критичної інфраструктури тощо.

Водночас одразу ж зазначу, що так звані «гібридні війни» у тих чи інших формах існували і раніше, про них писали і говорили чимало вчених, які обґрунтовували власним способом необхідність:

– розроблення окремої системи знань про безпеку [4–15];

– виділення окремих напрямів безпекової політики в межах формування єдиної макросистеми [16–31];

– реалізації в межах міжнародних відносин чи то «м'якої сили», чи то «розумної сили»

[32–37], чи то «холодної війни» [38], чи то кольорових революцій [39], чи то інших військових доктрин [40; 41];

– реалізації доктрини Герасимова, заснованої на концепції «війни нового покоління», а також інших філософських російських місінських концепцій і доктрин [42–43];

– побудови та запровадження системи стратегічних комунікацій, складником яких є гібридний інструментарій [44];

– застосування концепції підштовхування – Nudge [45] тощо.

Безпосередню доктрину війни нового покоління, ґрунтуючись на теорії рефлексивного управління, як противагу концепції гібридної війни опублікував керівник Генерального штабу Збройних сил Російської Федерації (далі – РФ) В. Герасимов у своїй відомій всім фахівцям статті «Ценность науки в предвидении».

Причому нашу тезу про недоцільність новелізації терміна «гібридна війна» також розвиває О. Суходоля, який прямо зазначає, що **гібридна війна не є новим феноменом**, а лише відображає застосування нових методів та інструментів (чи трансформованих до вимог нового часу старих методів) реалізації інтересів країни-агресора. У війні проти України Росія застосувала практику диверсійної діяльності, економічного та психологічного тиску, пропаганди й інформаційного маніпулювання, за широкого залучення кримінальної практики для досягнення цілей, що в комплексі стало несподіваним для непідготовленої до такого розвитку подій сусідньої держави [3, с. 63].

Будова нового світоустрою насамперед стала не наслідком гібридизації суспільних відносин і введення в науковий і взагалі мовленнєвий обіг різноманітних треміносполук з атрибутивним компонентом «гібридний»: «гібридна війна», «гібридний світоустрій», «гібридний мир» тощо. Передусім йдеться про відхід від консервативної лінійної парадигми, за якої методології лінійного прогнозування відведена головна роль, а стихійні та

випадкові процеси вважаються аномаліями та відхиленнями від норми, відповідно до гаусівського розподілу ймовірності настання малоймовірних подій. Сьогодні людство стоїть перед новим викликом, більш коректно й аргументовано сформульованим Насимом Талебом: це виклик до людства щодо можливостей розвитку в умовах невизначеності та постійного впливу чинників різної природи; на думку Н. Талеба, ми побоюємося не того, чого насправді варто побоюватися [46, с. 144].

Якщо детально проаналізувати безпекову політику України, то вона здебільшого будувалася на реактивних моделях, отже, і можливість військового конфлікту з Росією навіть не розглядалася в постановочному плані. Більшість наукових доробків страждало на футурологічну сліпоту, що було зумовлено бідністю методологічного інструментарію, який застосовувався дослідниками для аналізу подій невідомого та випадкового майбутнього. Причому так само нині в більшості безпекових документів йдеться не стільки про національну безпеку України, скільки про її один аспект – протидію агресії з боку РФ, що знову ж таки вкладається в парадигму «реактивного підходу». Адже безпеці загрожує не конкретно Росія (це відбувається тут і зараз), а ті суб'єкти, які своїми діями чи бездіяльністю створюють стійкі або випадкові умови для нереалізації національних інтересів.

Ще один аспект, на який варто звернути увагу: здебільшого у своїй роботі, молоді науковці, а також представники старшого покоління воліють аналізувати вже те, що є, тобто ті суспільні відносини, які вже склалися й які чітко вкладаються у сформовану ще за радянських часів парадигму розуміння. Саме цим катастрофічно зменшується евристичний потенціал дослідження майбутніх можливих станів системи, натомість дослідники зосереджуються не стільки на безпосередньому дослідженні, скільки на констатації фактів, тим самим перетворюючись із творців на статистів. Також це відбивається і в формуванні

напрямів державної політики в різних сферах, зокрема у сфері інфраструктури.

Аналіз дисертацій та наукових розроблень з безпекової тематики, зокрема діяльності різних суб'єктів ДІФСР, дає можливість сформулювати чіткий висновок: автори в більшості досліджень послуговуються реактивним підходом [47], тобто описують реакцію держави або інших суб'єктів гарантування безпеки на події, які вже відбулися; на загрози, які вже з розряду потенційних трансформувалися на реальні, тобто становлять небезпеку національним інтересам.

Зокрема, показовою у цьому методологічно не досить вивіреному підході є колективна монографія щодо питань гібридної війни, в якій зазначається: «Ми мусимо адекватно *відреагувати* (виділено мною – Г. З.) на цей виклик, описати його, не заперечуючи, але приймаючи реальність такою, яка вона є» [48, с. 7].

Якщо зберігати устої такої парадигми, то нам і надалі варто чекати, допоки будуть зруйновані усі правоохоронні органи, зокрема спеціального призначення, зруйновано або взято під повний контроль найбільш значущі критичні об'єкти інфраструктури, а вже потім вибудовувати механізми реагування на те, що вже відбулося, «приймаючи реальність такою, яка вона є» [49], таким чином формуючи нову джерельну базу до чергового видання Чорної книги України [50].

Також у даному розрізі зазначимо ганебну і почасти принизливу практику «повчання» іноземних фахівців: як нам робити ту чи іншу правоохоронну реформу, особливо реформу ключових суб'єктів державної інфраструктурної політики.

У даному контексті резонує з нашою позицією думка О. Литвиненка, який зазначає, що протягом 20 років незалежності в Україні для збереження державного суверенітету й територіальної цілісності застосовувалися «безпекові стратегії слабкої держави», що «не мають потенціалу для кардинального поліпшення ситуації в країні» [51, с. 125]. На

жаль, такий же підхід зберігається і зараз. Передусім це віддзеркалено в самому майже аксіоматичному серед українських дослідників підході – **захист** критичної інфраструктури. Тобто наперед діяльність уповноважених органів державної влади звужена лише реагуванням на події, які відбулися або мають відбутися. Питання теоретичного розмежування понять «захист», «охорона», «безпека» досить детально досліджені в чисельних фахових статтях щодо цього. Тому в межах залишимо частину цієї дискусії поза увагою.

Про необхідність вжиття проактивних заходів йшлося і на конференції, присвяченій побудові та налагодженню ефективного функціонування інфраструктурно-транспортної системи енергозбереження Чорноморсько-Каспійського регіону [52]. Методологічною в цьому розрізі, лишаючи осторонь сьогочасні політичні погляди даної особи, свого часу була і робота В. Медведчука стосовно формування та розвитку національної мети, національної ідеї та національних інтересів на підставі національного ідеалу української нації [53].

Яскравим підтвердженням необхідності розроблення та вжиття активних заходів є зміна вектора та напрямку безпекової політики Японії. Так, у жовтні 2018 р. вперше із часів Другої світової війни японські збройні сили відпрацьовували взаємодію та брали участь у практичних навчаннях за межами Японії. Прем'єр Японії С. Абе поставив за мету внесення змін до Конституції країни щодо правового статусу Збройних сил Японії, що стане адекватною відповіддю на зростання впливу Китаю в Азіатсько-Тихоокеанському регіоні, яке несе надзвичайно небезпечні наслідки для Японії [54].

Відсутність системних напрацювань щодо визначення засад функціонування державної системи безпеки інфраструктури, визначення правового статусу суб'єктів гарантування безпеки інфраструктури, зумовлені низкою чинників більш високого рівня, а отже, системних проблем, які потребують свого першочер-

гового вирішення. Ці проблеми зазначено в Концепції створення державної системи захисту критичної інфраструктури. До них належать такі:

1) відсутність єдиної загальнодержавної системи захисту критичної інфраструктури;

2) недостатність та неузгодженість нормативно-правового регулювання з питань захисту систем і об'єктів критичної інфраструктури, зокрема відсутність спеціального закону про критичну інфраструктуру та її захист;

3) відсутність державного органу, відповідального за координацію дій у сфері захисту критичної інфраструктури;

4) невизначеність повноважень, завдань і відповідальності центральних органів виконавчої влади й інших державних органів у сфері захисту критичної інфраструктури, а також прав, обов'язків та відповідальності власників (розпорядників) об'єктів критичної інфраструктури;

5) відсутність єдиних критеріїв та методології віднесення об'єктів інфраструктури до критичної інфраструктури, порядку їх паспортизації та категоризації;

6) відсутність єдиної методології оцінювання загроз критичній інфраструктурі, а також відсутність спеціального правоохоронного органу, відповідального за проведення аналізу й оцінювання загроз критичній інфраструктурі внаслідок економічної експансії та дискримінаційної політики іноземних держав, недопущення завдання шкоди економічному і науково-технічному потенціалу держави, організацію та вжиття відповідних заходів протидії;

7) нерозвиненість державно-приватного партнерства у сфері захисту критичної інфраструктури та невизначеність джерел фінансування заходів із захисту критичної інфраструктури;

8) недостатній рівень міжнародного співробітництва у сфері захисту критичної інфраструктури [55].

Отже, застосування методів війни нового покоління спричинює зміну векторів безпеко-

вої політики держав, формує розуміння того, що за такого типу війни порушення спроможності інфраструктури життєдіяльності країни виконувати свої функції стає одним з її інструментів, дія якого спрямовується на підтримку здатності країни протистояти агресору. На думку О. Суходолі, даний аспект ведення війни, зокрема пошкодження критичної інфраструктури як інструмент гібридної війни, є новим напрямом наукових досліджень [3, с. 64].

У даному ракурсі варто констатувати появу в межах війн нового покоління нового підвиду війни: **інфраструктурної**. Це також зазначає В. Горбулін, який зауважує, що майбутнє треба будувати з огляду на те, що «*інфраструктурна війна*» стає реальним робочим інструментом агресії [48, с. 359].

Не лише вживання терміна, а й спробу визначення поняття інфраструктурної війни знаходимо в роботі О. Суходолі, який тлумачить його як комплекс дій, спрямованих на погіршення умов життєдіяльності населення та функціонування економіки окремої країни, що має за мету формування умов для введення на державні посади в країні, стосовно якої здійснюється агресія, людей, готових враховувати інтереси агресора [3, с. 65].

Важливо, що О. Суходоля прямо вказує на те, що «*інфраструктурна війна*» стає реальним робочим інструментом. Тому на перший план виходить завдання щодо забезпечення спроможності критичної інфраструктури виконувати свої функції (надавати послуги) навіть у разі пошкодження окремих об'єктів критичної інфраструктури. Цей напрям відомий у світовій практиці як «планування на випадок кризових ситуацій» (*contingency planning*) та застосовується як у державному управлінні, так і в діяльності суб'єктів господарювання різних форм власності [3, с. 68].

Отже, війни нового покоління породили нові види загроз, яким досі не створено адекватні державні системи протидії, а в більш абстрактному плані не розроблено алгоритмів прогнозування нових видів загроз з упе-

редженим формуванням напрямів державної політики, які заздалегідь унеможливлюватимуть прояви тих чи інших загроз або мінімізуватимуть негативні наслідки від їх реалізації для об'єктів критичної інфраструктури в найбільш важливих сферах життєдіяльності.

Висновки. Отже, нині перед науковцями та практиками постає комплекс таких завдань:

1) розроблення інфраструктурного законодавства, яке б регулювало відповідні суспільні відносини, ґрунтуючись на нових тенденціях формування та розвитку останніх;

2) розроблення і запровадження в безпекову реальність державної інфраструктурної політики як виду державної політики національної безпеки;

3) практичне застосування проактивного підходу до розроблення і реалізації державної інфраструктурної політики.

На самостійність інфраструктурного комплексу вказував В. Толстошеев, який зазначав, що, незважаючи на економічну неоднорідність інфраструктурних ланок, вони мають спільне функціональне призначення і необхідну єдність, що зумовлюють можливість їх об'єднання в самостійний комплекс, що важливо з огляду на необхідність правового регулювання даного комплексу [56, с. 22]. Можемо говорити про наявність підстав для висунення наукової гіпотези про необхідність виділення окремого виду правовідносин – інфраструктурних.

Під час формування ДІФСР доцільно виходити з декількох компонентів для аналізу, які власно і зумовлюють різні підходи до побудови самої системи органів, що є суб'єктами гарантування безпеки об'єктів інфраструктури.

По-перше, доцільно визначити національні інтереси у сфері інфраструктури, відповідно до яких і будувати державну інфраструктурну політику.

По-друге, необхідно визначити реальні та спрогнозувати потенційні загрози об'єктам критичної інфраструктури, а також всій системі інфраструктурних відносин. На підставі

чого і будувати систему безпеки і відповідну ДІФСП.

По-третє, потрібно визначити порогові значення показників найбільш оптимального функціонування як конкретних об'єктів критичної інфраструктури, так і збереження гомеостазису всієї системи під час впливу як одночасного, так і інспірованого, на підставі теорії рефлексивного управління чинників різної природи.

По-четверте, доцільно визначити рівень захищеності кожного об'єкта критичної інфраструктури.

По-п'яте, доцільно здійснити аналіз законодавчих актів із метою формування ефективної системи нормативно-правового регулювання інфраструктурних відносин та подальшого вироблення еталонної моделі організаційно-функціональної структури системи суб'єктів ДІФСП.

Зазначимо, що кожен із підходів має свої як сильні, так і слабкі сторони. У межах даної статті основним завданням було продемонструвати необхідність ширшого застосування проактивного підходу, вжиття

активних заходів для забезпечення об'єктів критичної інфраструктури, необхідності розбудови державної інфраструктурної політики на нових принципах.

Важливим аспектом є розроблення наукових засад даної політики, адже останнім часом формування тих чи інших видів державної політики здебільшого відбувається через політичну доцільність, а не через необхідність реалізації національних інтересів та створення засад для сталого розвитку України. У даному аспекті застосування наукових знань дозволить ефективно вирішувати такі класи завдань:

– аналітичний та прогностичний складники виявлення й ідентифікації потенційних і реальних загроз;

– розроблення паспортів об'єктів критичної інфраструктури, а також системи категоризації об'єктів критичної інфраструктури з визначенням чітких критеріїв віднесення тих чи інших об'єктів до кожної категорії, визначення для кожної групи власних порогових показників (індексів та індикаторів) стійкого функціонування.

Анотація

У статті наведена наукова аргументація щодо виділення окремого виду правовідносин – інфраструктурних, щодо необхідності розроблення нового виду державної політики – державної інфраструктурної політики. Наведено аргументи щодо необхідності застосування проактивного підходу в державному управлінні з урахуванням сучасних трендів розвитку соціальних систем, зокрема війн нового покоління. Обґрунтовано необхідність формування інфраструктурного законодавства, застосування структурно-факторного моделювання для подальшої операціоналізації та формування еталонної організаційно-функціональної моделі структури системи суб'єктів інфраструктурної політики з подальшим визначенням правового статусу кожного з них.

Ключові слова: державна інфраструктурна політика, інфраструктурні правовідносини, безпека інфраструктури, об'єкти критичної інфраструктури, державна політика, правове регулювання, організаційно-функціональна модель, правовий вимір державної інфраструктурної політики, державно-приватне партнерство, категоризація об'єктів інфраструктури, паспортизація об'єктів критичної інфраструктури.

Аннотация

В статье предложена научная аргументация относительно выделения отдельного вида правоотношений – инфраструктурных, необходимости разработки нового вида государственной политики – государственной инфраструктурной политики. Приведены аргументы о необходи-

мости применения проактивного подхода в государственном управлении с учетом современных трендов развития социальных систем, в частности войн нового поколения. Обоснована необходимость формирования инфраструктурного законодательства, применения структурно-факторного моделирования для дальнейшей операционализации и формирования эталонной организационно-функциональной модели структуры системы субъектов инфраструктурной политики с последующим определением правового статуса каждого из них.

Ключевые слова: государственная инфраструктурная политика, инфраструктурные правоотношения, безопасность инфраструктуры, объекты критической инфраструктуры, государственная политика, правовое регулирование, организационно-функциональная модель, правовое измерение государственной инфраструктурной политики, государственно-частное партнерство, категоризация объектов инфраструктуры, паспортизация объектов критической инфраструктуры.

Zubko H.Yu. Concept of formation of directions of the state infrastructure policy

Summary

The article is based on scientific argumentation about the allocation of a separate type of legal relationship – infrastructure. The argumentation is made on the necessity of developing a new type of state policy – state infrastructure policy. Arguments about the need for a more proactive approach in public administration based on modern trends in the development of social systems, in particular wars of a new generation, are presented. The necessity of infrastructure legislation is demonstrated. The necessity of using structural-factor modeling for further operationalization and formation of a reference organizational-functional model of the structure of the system of subjects of infrastructure policy with further determination of the legal status of each of them is substantiated.

Key words: state infrastructure policy, infrastructure legal relations, infrastructure security, objects of critical infrastructure, state policy, legal regulation, organizational and functional model, legal measurement of state infrastructure policy, public-private partnership, categorization of infrastructure objects, certification of critical infrastructure objects.

Список використаних джерел:

1. Концепція захисту критичної інфраструктури: стан, проблеми та перспективи її впровадження в Україні: зб. матер. Міжнар. наук.-практ. конф. (7–8 листопада 2013 р., Київ – Вишгород) / упоряд.: Д. Бірюков, С. Кондратов. К.: НІСД, 2014. 148 с.
2. Зелена книга з питань захисту критичної інфраструктури в Україні: зб. матер. Міжнар. експерт. нарад / упоряд.: Д. Бірюков, С. Кондратов; за заг. ред. О. Суходолі. К.: НІСД, 2015. 176 с.
3. Суходоля О. Захист критичної інфраструктури в умовах гібридної війни: проблеми та пріоритет державної політики України. Стратегічні пріоритети. 2016. № (3) 40. С. 62–76.
4. Ліпкан В. Безпекознавство: навч. посіб. К.: Європ. ун-т, 2003. 208 с.
5. Горбулін В. Засади національної безпеки України: підруч. для студ. вищ. навч. закл.; Ін-т проблем нац. безпеки Ради національної безпеки і оборони України. К.: Інтертехнологія, 2009. 270 с.
6. Бабурин С. Территория государства: Правовые и геополитические проблемы. М.: Московский университет, 1997.
7. Архипов М., Кузьмишко К., Крюченков А. Наука о безопасности: наше будущее. Российский следователь. 2002. № 3. С. 34–39.
8. Щедрин Н. Введение в правовую теорию мер безопасности: моногр. Красноярск, 1999. 180 с.

9. Зеленков М. Правовые основы общей теории безопасности Российского государства в XXI в. М.: Юридический институт МИИТа, 2002. 209 с.
10. Горбулін В., Литвиненко О. Національна безпека: український вимір. К.: Інтертехнологія, 2008. 104 с.
11. Горбулін В., Качинський А. Системно-концептуальні засади стратегії національної безпеки України. К.: Євроатлантикінформ, 2007. 592 с.
12. Ліпкан В. Адміністративно-правове регулювання національної безпеки України: моногр. К.: Текст, 2008. 440 с.
13. Ліпкан В. Теорія національної безпеки: підруч. К.: КНТ, 2009. 631 с.
14. Нижник Н., Ситник Г., Білоус В. Національна безпека України (методологічні аспекти, стан і тенденції розвитку): навчальний посібник / за заг. ред. П. Мельника, Н. Нижник. Ірпінь, 2000. 304 с.
15. Ситник Г. Державне управління у сфері забезпечення національної безпеки України: теорія і практика: автореф. дис. ... докт. наук з держ. упр.: спец. 25.00.01 «Теорія та історія державного управління». К., 2004. 36 с.
16. Лисицин Е. Співвідношення між військовою доктриною та стратегією національної безпеки. Спостерігач. 1996. № 21. С. 2–16.
17. Костенко Г. Предмет і зміст теорії воєнної безпеки. Військо України. 1995. № № 1–2. С. 6–9.
18. Гушин С. Сущность и функции системы внутренней безопасности: моногр. М., 1996. 151 с.
19. Соціальні ризики та соціальна безпека в умовах природних і техногенних надзвичайних ситуацій та катастроф / відп. ред.: В. Дурдинець, Ю. Саєнко, Ю. Привалов. К.: Стилос, 2001. 497 с.
20. Грязнов А. Концепция и конституционные основы института чрезвычайного положения. Государство и право. 1994. № 6. С. 33–43.
21. Гостюшкин А., Шубина С. Азбука выживания. М.: Знание, 1995. 272 с.
22. Степашин С. Теоретико-правовые аспекты обеспечения безопасности Российской Федерации: автореф дисс. ... докт. юрид. наук. СПб., 1994. 41 с.
23. Туманов Г., Фризко В. Общественная безопасность и ее обеспечение в экстремальных условиях. Сов. государство и право. 1989. № 12. С. 19–27.
24. Введение в теорию государственно-правовой организации социальных систем / под ред. Е. Кубко. НАН Украины. Ин-т гос. и права им. В.М. Корецкого. К.: Юринком, 1997. 189 с.
25. Копан О. Функціональна організація макросистем внутрішньодержавної безпеки. Вісник НУВС. 2001. № 15. С. 217–223.
26. Копан О. Теорія макросистеми внутрішньодержавної безпеки в аспекті концепції достатності силових структур. Науковий вісник НАВСУ. 2001. № 5. С. 130–134.
27. Копан О. Ізоморфізм соціальних законів в аспекті теорії макросистеми внутрішньодержавної безпеки. Актуальні проблеми юридичних наук у дослідженнях учених: науково-практ. збірн. Міліція України. 2001. № 9. С. 10–13.
28. Копан О. Стратегія внутрішньодержавної безпеки як одна з форм мистецтва соціального управління. Актуальні проблеми юридичних наук у дослідженнях учених: науково-практ. збірн. Міліція України. 2001. № 7. С. 6–9.
29. Копан О. Доктрина внутрішньодержавної безпеки. Актуальні проблеми юридичних наук у дослідженнях учених: науково-практ. збірн. Міліція України. 2001. № 8. С. 19–22.
30. Фатхутдінов В. Адміністративно-правове регулювання у сфері громадської безпеки в Україні: моногр. К.: Освіта України, 2016. 400 с.

31. Кормич Б. Організаційно-правові основи політики інформаційної безпеки України: автореф. дис. ... докт. юрид. наук: спец. 12.00.07 «Теорія управління; адміністративне право і процес; фінансове право; інформаційне право». Х., 2004. 42 с.
32. Nye Jr. Joseph S., Donahue D. John eds. Governance in a Globalizing World. Washington D. C.: Brookings Institution Press, 2000.
33. Michael Zurn. Global governance as multi-level governance. Handbook on Multi-level Governance / Henrik Enderlein, Sonja Walti and Michael Zurn eds. Cheltenham, Northampton, MA: Edward Elgar, 2010.
34. Leo C., Enns J. Multi-level governance and ideological rigidity: the failure of deep federalism. Canadian Journal of Political Science. 2009. Vol. 42.
35. Caporaso J. International Relations Theory and Multilateralism: The Search for Foundations. Multilateralism Matters: The Theory and Praxis of an Institutional Form / G. Ruggie. N. Y., 1993.
36. Naim Moises. Minilateralism Foreign Policy. July – August 2009.
37. Patrick Stewart. Global Governance Reform: An American View of US Leadership. The Stanley Foundation. February 2010. URL: <http://www.stanleyfoundation.org/publications/pab/PatrickPAB210.pdf>.
38. Гусев В. Откуда есть пошла «холодная война». Зеркало недели. 1998. № 29 (198).
39. Саттон Э. Как Орден организует войны и революции. М., 1995.
40. Вотье П. Военная доктрина генерала Дуэ. М.: Воениздат, 1937.
41. Лидделл Гарт Б.Х. Стратегия непрямых действий. М.: Изд. иностр. литер., 1957.
42. Мальков В. «Манхэттенский проект». Разведка и дипломатия. М., 1995.
43. Дугин А. Конспирология (наука о заговорах, тайных обществах и оккультной войне). М.: Арктогея, 1992.
44. Свечин А. Стратегия. М.: Военный вестник, 1927.
45. Воробьев Й. Какие войны грозят нам в будущем веке? Военная мысль. 1996. № 2. С. 18–24.
46. Стратегічні комунікації: словник / Т. Попова, В. Ліпкан ; за заг. ред. В. Ліпкана. К.: ФОП О.С. Ліпкан, 2016. 416 с.
47. Nudge. Архитектура выбора. Как улучшить наши решения о здоровье, благосостоянии и счастье / Ричард Талер, Касс Санстейн; пер. с англ. Е. Петровой; научн. ред. С. Щербаков. 2 изд. М.: Манн, Иванов и Фербер, 2018. 240 с.
48. Талейб Нассим Николас. Чёрный лебедь. Под знаком непредсказуемости. Пер. с англ. 2 изд., доп. М.: КоЛибри; Азбука-Аттикус, 2017. 736 с.
49. Стратегії розвитку України: виклики часу та вибір: наукова доповідь. К.: НІСД, 1994. Вип. № 22. 178 с.
50. Світова гібридна війна: український фронт: моногр. / за заг. ред. В. Горбуліна. К.: НІСД, 2017. 496 с.
51. Белая книга российских спецслужб. 2 изд., перераб. М.: Междун. неправительственная науч.-исслед. и образов. орг-ция «РАУ-Корпорация», 1996. 281 с.
52. Чорна книга України: 36. документів, архів, матеріалів, листів, доп., ст., досліджень, есе / упоряд. Ф. Зубанича; передм. В. Яворівського. К.: Вид. центр «Просвіта», 1998. 784 с.
53. Литвиненко О. Українська національна безпека: стислий нарис. Стратегічні пріоритети. 2011. № 2. С. 121–125.
54. Украина и проблемы безопасности транспортных коридоров в Черноморско-Каспийском регионе: матер. I Междунар. научно-практической конфер.; Национальный институт украинско-российских отношений; Фонд Фридриха Эберта / под ред. С. Пирожкова и др. К., 1999. 220 с.

55. Медведчук В. Сучасна українська національна ідея і актуальні питання державотворення: дис. ... докт. юрид. наук: 12.00.01; 12.00.02. К., 1997. 383 с.
56. Who you're seeing more of Japan's military. URL: <https://edition.cnn.com/2018/10/15/asia/japan-military-visibility-intl/index.html>.
57. Концепція створення державної системи захисту критичної інфраструктури, схвалено розпорядженням Кабінету Міністрів України № 1009-р від 6 грудня 2017 р. Офіційний вісник України. 2018. № 7. С. 39. С. 271. Код акта 88807/2018.
58. Толстошеев В. Право и информационная инфраструктура. Правоведение. 1980. № 3. С. 22–31.